

והתעלמת - פעמים שאתה מתעלם

לאִתְּרָאָה אֶת־שׁוֹר אַחִיד אוֹ אֶת־שִׁינֵי נְדָחִים וְהִתְעַלְמַתְּ מֵהֶם הֲשֵׁב תְּשִׁיבָם לְאַחִיד: ... לֹא־תִרְאֶה אֶת־חֲמוֹר אַחִיד אוֹ שׁוֹרוֹ נְפִלִים בְּדָרְךָ וְהִתְעַלְמַתְּ מֵהֶם הֲקֵם תְּקִים עִמּוֹ (דברים פרק כב פסוקים א, ד).¹

ספרי דברים פיסקא רכב – פעמים שאתה מתעלם

"והתעלמת מהם" - פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם. כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו, או שהייתה שלו מרובה משל חברו - פטור. לכך נאמר: "והתעלמת" - פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם.²

מסכת בבא מציעא דף ל עמוד א – זקן ואין זה לפי כבודו

משנה: מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול - הרי זה לא יטול (פרק אלו מציאות משנה ח).³
גמרא: מנהני מילי? - דתנו רבנן: "והתעלמת" - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו, או שהייתה מלאכה שלו מרובה משל חברו - לכך נאמר "והתעלמת מהם". למאי איצטריך קרא? אילמא לכהן והיא בבית הקברות - פשיטא; האי עשה, והאי לא תעשה ועשה, ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה.⁴ ותו: לא דחינן איסורא מקמי ממונא.⁵ אלא לשלו מרובה משל חברו? - מדרב יהודה אמר רב נפקא. דאמר רב יהודה אמר רב: "אפס כי לא יהיה בך אביון" - שלך קודם לשל כל אדם.⁷ אלא לזקן ואינו לפי כבודו.⁸

¹ כבר קדם ספר שמות לספר דברים, פרשת משפטים לפרשתנו, בציווי דומה. ראו שמות פרק כג פסוקים ד-ה: "כי תפגע שור איבך או חמורו תעה השב תשיבנו לו: ס פיתרָאָה חמור שניאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו: ס". סימן "ס" אחרי כל פסוק, משמע שכל אחד הוא פרשה (סגורה) לעצמה. וכבר עמדו הפרשנים (אלשיך) על הכפילות שם וכאן ועל ההבדלים ביניהם. בעוד שבפסוק הראשון האדם ניצב רק מול בעל החיים הנטוש או האובד (כלי הרכב בימינו), בפסוק השני האדם ניצב גם מול האיש - הבעלים של בעל החיים או המכוננית, שהם שונאים זה לזה. וכלשון אלשיך: "עזוב תעזוב עמו בעצמו נצב אצלך פנים בפנים", והסיוע איננו רק לבהמה, אלא בעיקר להשכין שלום ביניהם. כבר הרחבנו דון במצווה זו בדברינו [מצוות פריקה ומצוות טעינה](#) בפרשת משפטים; כאן והפעם נלך בכיוון אחר. הלשון בפרשת משפטים הוא "וחדלת", ואילו כאן: "והתעלמת". פעמיים "והתעלמת", שכפשוטו הוא נגרר אחרי ה"לא" שבראש הפסוק לאמר: לא תתעלם, רק השב תשיב, לא תתעלם רק הקם תקים. או תעזור לפרוק. הטעם אתנחתא תחת המילה "מהם" מחלק את הפסוק לשניים.

² זו דוגמה בולטת לדרשה הלכתית שהיא כנגד הפשט הברור של הפסוק, כמו שציינו בהערה הקודמת (ובדומה לדרשות על הפסוק: "ונקה לא ינקה", "סלחתי כדברך ואולם..."). ראו רש"י על פסוק זה: "לא תראה, והתעלמת - לא תראה אותו שתתעלם ממנו, זהו פשוט". ראו גם ברמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יא הלכה א: "...השבת אבדה לישראל מצות עשה שנאמר: השב תשיבם לאחיד, והרואה אבדת ישראל ונתעלם ממנה והניחה עובר בלא תעשה שנאמר: לא תראה את שור אחיך והתעלמת מהם...". וכן הוא במקבילה בשמות. ראו מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - פרשה כ שמצד אחד הוא דורש: "וחדלת מעזב לו עזוב תעזוב עמו. נמצינו למדין שהוא עובר על עשה ועל לא תעשה". אך מיד בהמשך שם, הוא נוקט כשיטת מדרש ספרי לעיל: "וחדלת מעזב לו - פעמים שאתה חדל ופעמים שאתה עוזב". ראו גם במכילתא דרשב"י שם. וכבר זכינו להרחיב במצוות [השבת אבידה](#) בפרשת כי תצא.

³ מפרש הרמב"ם: "אם אין דרכו ליטול - כגון שהיה זקן ואינה לפי כבודו אינו חייב לזלזל את החכמה וליטלם". וברטנורא: "שאינן דרכו ליטול - דבר שגנאי הוא לו".

⁴ עבור איזה משלושה המקרים לעיל: כהן והיא בבית הקברות, זקן ואינה לפי כבודו, או שמלאכתו מרובה משל חברו - צריך את הפסוק "והתעלמת" על מנת ללמדנו שלעתים מותר להתעלם ממצוות פריקה וטעינה או השבת אבדה?

⁵ אין צורך בדרשת "והתעלמת למקרה של כהן. פשיטא שהוא פטור במקרה זה כי מצוות עשה של עזוב תעזוב עמו או השבת אבדה אינם יכולים לדחות את לא תעשה של איסור טומאה לכהן ומצוות עשה "קדושים תהיו" (רש"י ושטיינזלץ שם). כך בהלכה. אך ראו שמות רבה טו ה: "אמר ר' שמעון בן לקיש: גדולה חובתם של ישראל שנגלה הקב"ה במקום עבודה זרה ובמקום טינופת ובמקום טומאה בשביל לגאלם. משל לכהן שנפלה תרומתו לבית הקברות. אמר: מה אעשה? לטמא את עצמי אי אפשר ולהניח תרומתי אי אפשר. מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת וחזור ומטהר ולא אאבד את תרומתי". המדרש מסביר את רידידת הקב"ה למצרים למקום טומאה ודורש את הפסוק: "וידבר ה' אל משה ואהרון בארץ מצרים לאמר" (שמות יב א). הרעיון הדרשני הוא נאה, אבל הוא נגד ההלכה! ראו דברינו [מה לכהן בבית הקברות](#) בפרשת בא וכן [אגדה סותרת הלכה](#) בדפים המיוחדים.

⁶ סיבה נוספת להיתר לכהן (שלהלן נראה שיש לה תוקף רחב יותר) היא שהשבת אבדה או סיוע בדרך היא בסופו של דבר עניין של ממון ולא סביר שכהן יטמא עצמו בגלל עניין שהוא הפסד כספי בלבד, גם אם של זולתו ויש בכך מצווה. כך בדומה בגמרא בברכות להלן בכלל: "ממונא מאיסורא לא ילפינן". אבל מדוע צריכה הגמרא נימוק נוסף? מה חסר בסיבה הראשונה שאין עשה דוחה עשה ולא תעשה שהיא כוללת גדול בהלכה? האם אנו שומעים כאן את פעמי מדרש האגדה בשמות רבה שבהערה הקודמת? האם הייתה דעה בבית המדרש שהשבת אבדה וסיוע בדרכים מביאה שלום בעולם ומקרבת לבבות ולכן חשובה עד כדי דחיית איסור טומאה? או שמא מדובר בטומאה מדרבנן (בית הפרס, ספק טומאה)? אולי המקור הבא ייתן תשובה לשאלה זו. כך או כך, אין צורך בדרשת "והתעלמת" עבור המקרה של "כהן והיא בבית הקברות".

⁷ וכך נפסק ברמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יב הלכה א: "מי שאבדה לו אבדה ופגע באבדתו ואבדתו חבירו, אם יכול להחזיר שתייהן חייב להחזיר. ואם אינו יכול להחזיר אלא אחת מהן, אבדתו קודמת. ואפילו לאבדת אביו או רבו - שלו קודם לכל אדם".

⁸ מסקנת הגמרא היא שמתוך שלושה המקרים בהם "לא יטול", הפסוק "והתעלמת" נחוץ בעצם רק למקרה של "זקן ואינה לפי כבודו". את שני המקרים האחרים, כהן ומלאכה מרובה אפשר ללמוד בדרכים אחרות. הפסוק "והתעלמת" נחוץ למקרה של "זקן ואינה לפי כבודו". ראו שם שהגמרא מדגישה שבסופו של דבר מדובר בהפסד ממון (מוטיב שיחזור עוד בהמשך) ויש גבול עד כמה אדם צריך

מסכת ברכות דף יט עמוד ב – כבוד שמים ושמיעה לחכמים מול כבוד האדם

אמר רב יהודה אמר רב: המוצא כלאים בבגדו פושטן אפילו בשוק, מאי טעמא "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' " (משלי כא ל) - כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב. ...
 תא שמע: גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. ואמאי? לימא: "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' " (משלי כא ל!)¹⁰ - תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור ...¹¹
 תא שמע: "והתעלמת מהם" - פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם; הא כיצד? אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו ... אמאי?
 לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! שאני התם, דכתיב: "והתעלמת מהם".¹³
 וליגמר מינה! - איסורא מממונא לא ילפינן.¹⁴

מסכת סנהדרין דף יח עמוד ב – בצורך לתת עדות

"כהן גדול מעיד ומעידין אותו".¹⁵ מעיד?¹⁶ והתניא: "והתעלמת" - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? כהן והוא בבית הקברות, זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חברו - לכך נאמר והתעלמת!¹⁷ - ... אלא: מעיד בפני המלך. - והא אין מושיבין מלך בסנהדרין!¹⁸ - משום יקרא דכהן גדול אתא ויתיב, מקבלי ניהלי לסהדותיה, קאי הוא ואזיל ומעיינינא ליה אן בדיניה.¹⁹

לטרות, להוציא הוצאות, או לבזות עצמו בשביל להציל ממון חברו. "יהי ממון חברך חביב עליך כשלך" (אבות ב יב - הפרק של שבת זו) - לא יותר משלך. בדומה למגבלה של ואהבת לרעך כמוך, וחי אחיך עמך, בבא מציעא סב ע"א. אבל למידת חסידות כמו זו של ר' חנינא בן דוסא, אין גבול. ראו תענית דף כה עמוד א.

⁹ זו קביעה ברורה שכבוד שמים עדיף על כבוד הבריות ועל כך בדיוק יבוא הדין שלהלן.
¹⁰ כיצד ייתכן לומר שכבוד הבריות דוחה לא תעשה שבתורה, הרי אמרנו "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' " ואין חולקים כבוד אפילו לרב כאשר יש התנגשות עם כבוד שמים! ויש לשים לב שהבסיס לכבוד שמים הוא פסוק במשלי, בספרות החכמה, לא פסוק בתורה! הכל מבוסס על דרשות חכמים.

¹¹ הצעת רב בר שבא לפני רב כהנא היא שהלאו שבתורה שנדחה מפני כבוד הבריות הוא "לא תסור", היינו, תקנות וגזירות חכמים שמסתמכות על הציווי בתורה: "לא תסור מכל הדבר אשר יורוך" (ראו דברינו [ככל אשר יורוך](#) בנושא זה בפרשת שופטים), והם שנדחים לעתים מפני כבוד הבריות. ראו המשך הגמרא שם שבני הישיבה נחכו על הצעה זו של רב בר שבא, שהרי "לא תסור" הוא לאו מפורש בתורה ותוקפו אינו שונה מלאוים אחרים שבתורה. בא רב כהנא ונוזף בהם על שגיחכו על דבריו של אדם חשוב ("גברא רבה"), שהרי באמת תקנות חכמים (לא דברים שחכמים לומדים במידות שהתורה נדרשת בהם, לא מסורת תורה שבע"פ, שהם אכן מהתורה) נסמכות על לאו "לא תסור" (ראו חנוכה בגמרא שבת כג ע"א). ראו סוגיה מקבילה במנחות לח בסיפור של מר בר רב אשי שנפסקה ציצית טליתו בשבת ורבינא שהלך אחריו לא העיר לו. בין שם לכאן, משתמע בברור שכבוד הבריות דוחה רק איסורי דרבנן כמו שנראה עוד להלן.

¹² "תא שמע" (בוא ושמע) זה הוא אותו "תנו רבנן" שבגמרא בבא מציעא לעיל, "תניא" בגמרא סנהדרין להלן - ברייתא שהייתה מקובלת ושגורה בבית המדרש.

¹³ כאן שואלת הגמרא מהדין של "והתעלמת" שהנה בשל כבוד הזקן (או הכהן) הוא פטור ממצוות השבת אבדה או פריקה וטעינה שהן מצוות מהתורה! והרי אמרנו "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' " ! התשובה היא שכאן יש דין מיוחד מהתורה של "והתעלמת" (שכמובן גם הוא דרשת חכמים) ודין זה גובר. שים לב שכאן נכרכים שלושה המקרים של כהן, אבדה מרובה וזקן לפי כבודו ואין הבחנה ביניהם. הפטור לכל השלושה הוא מדרשת "והתעלמת". ולכאורה גם כנגד דין תורה.

¹⁴ אז אולי נלמד מדין "והתעלמת" לכל שאר המקרים של התנגשות בין כבוד הבריות ואיסורי תורה? התשובה היא" לא. אלה הם מקרים מיוחדים בגלל הפסוק "והתעלמת". וגם בהם רק בגלל שמדובר בהפסד ממון. במקרים של איסורי תורה אחרים, כבוד הבריות והכלל "זקן ואינה לפי כבודו" לא יועילו. "איסורא מממונא לא ילפינן". סוף דבר. סוגיה זו במסכת ברכות מציבה מספר עקרונות זה מול זה ("מבחן ערכים" בלשון הרב עמיטל ז"ל). אדם חייב לוותר על כבודו כאשר זה נוגד מצווה מהתורה (פושט את בגדו אפילו בפומבי אם יש בו כלאיים) בגלל העיקרון של "אין חכמה ואין עצה לנגד ה' ". אבל מנגד, קיים הכלל: גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. הפשרה שמציעה הגמרא היא ההבחנה בין מצוות חכמים (שאז כבוד הבריות עדיף) ובין מצוות מהתורה (שאז המצווה עדיפה, ואולי זה כבודו שהוא נשמע למצווה!). המקרה של "זקן ואינה לפי כבודו" שמתנגש עם מצוות השבת אבדה או פריקה שהן מצוות מהתורה, הוא אכן דין מיוחד שמתבסס על דרשת "והתעלמת" ואין ללמוד ממנו לשאר התורה.

¹⁵ מסכת סנהדרין פרק ב משנה א - ב: "כהן גדול דן ודנין אותו, מעיד ומעידין אותו חולץ וחולצין לאשתו ומיבמין את אשתו ... המלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו לא חולץ ולא חולצין לאשתו לא מיבם ולא מיבמין לאשתו".

¹⁶ כיצד ניתן לכפות על כהן גדול לבוא לבית הדין ולהעיד.

¹⁷ גמרא זו מרחיבה מאד את המשמעות של ההלכתית של דרשת "והתעלמת" ומחילה אותו גם על נושא של מתן עדות! איך מתמודדים עם המקרה של כהן גדול שצריך לבוא ולהעיד בבית דין ואין זה לפי כבודו. (נראה אגב שהגמרא בברכות שקבעה את הכלל: "איסורא ממוןא לא ילפינן", תחלוק על גמרא זו שהרי כאן מדובר בדיני עדות. או שמדובר בעדות בענייני ממון וצ"ע).

¹⁸ בהערה 15 לעיל.

¹⁹ נתרגם: משום כבודו של כהן גדול בא (המלך) ויושב, מקבלים ממנו (מהכהן הגדול) את עדותו, קם הוא (המלך) והולך ומעיינינא (הדיינים) בדין. הפתרון שהגמרא מוצאת לכבודו של כהן גדול שנדרש להעיד, היא שהמלך יבוא ויכבד בנוכחותו את בית הדין ויפתור את בעיית כבודו של הכהן הגדול אשר ימסור עדות בנוכחות המלך. ונראה שאגב דרשת "והתעלמת" שמורחבת כאן מאד, זכינו לדין מעניין בו המלך והכהן הגדול שלא דנים (יושבים בבית הדין כדיינים) ולא דנים אותם, מוחלים כל כבודם ובאים לבית הדין על מנת לסייע בעדות שהכהן הגדול נדרש לתת (כהן גדול מעיד ומעידין אותו, אבל המלך לא) אולי עבור אדם פשוט מישראל. על תפקיד המלך למסייע למערכת משפט, ראו דברינו [מלך במשפט יעמיד ארץ](#) בפרשת משפטים, לגבי המלך עצמו ראו [מלך לא דן](#) [ולא דנים אותו](#) בפרשת שופטים, ולגבי חשיבות מתן עדות, ראו [והוא עד או ראה או יעד](#) בפרשת ויקרא. אולי לא בכדי נכתב דין זה בספר ויקרא הוא תורת כהנים!.

רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יג הלכה ג-ד – לפני משורת הדין

היה כהן והבהמה רובצת בבית הקברות אינו מיטמא לה, כשם שאינו מיטמא להשיב אבידה. וכן אם היה זקן שאין דרכו לטעון ולפרוק, הואיל ואינה לפי כבודו פטור. זה הכלל כל שאילו הייתה שלו היה טוען ופרוק הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חבירו. ואם היה חסיד ועושה לפני משורת הדין, אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיוצא בהן, פרוק וטוען עמו.²⁰

מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן א – ערך השלום אם לא תתעלם

"אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית" (תהלים צט) - כל העוז והשבח והגדולה והגבורה של מלך מלכי המלכים הוא משפט אהב... מהו "אתה כוננת מישרים"? אמר רבי אלכסנדר: שני חמרים מהלכין בדרך שונאין זה לזה. רבץ לאחד מהן חמורו. חבירו עובר ורואהו שרבץ תחת משאו. אמר: לא כתיב בתורה כי תראה חמור שונאך וגוי עזוב תעזוב? (שמות כג) מה עשה? חזר וטען ומלוהו. התחיל מסיח עמו: עזוב קימעא מכאן, העלת מכאן, ערוק מכאן, עד שיטעון עמו. נמצאו עושין שלום ביניהם. וחבירו אומר: לא הייתי סבור שהוא שונאי? ראה היאך ריחם עלי כשראה אותי ואת חמורי בדוחק. מתוך כך נכנסו לפונדק אכלו ושתו ביחד ונתאהבו זה לזה. הוי: "אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית".²¹

שבת שלום
מחלקי המים

²⁰ ברמב"ם יש הפרדה ברורה בין "והתעלמת" הראשון שהוא בדיני השבת אבדה (הלכות גזלה ואבדה) ובין "והתעלמת" השני שהוא במצוות פריקה: הקם תקים או עזוב תעזוב עמו (הכלולה בהלכות רוצח ושמירת הנפש!). בשני, וכנראה גם בראשון, הדבר נתון בסופו של דבר לשיקול דעתו של האדם ולמידת חסידותו. וכן הוא במדרש תנאים לדברים כב ד ובמדרש הגדול לפסוק ד בפרק כב: "והתעלמת מהם - פעמים שאתה מתעלם כגון כהן והבהמה בבית הקברות או זקן ואינה לפי כבודו ואם היה חסיד ועשה לפני משורת הדין הרי זה משובח".

²¹ מדרש זה אולי איננו ציורי בלבד. ראשית, נראה שהוא שייך לקבוצה רחבה של מדרשים והלכות הדנים בערך הדואלי של "משפט וצדקה". במקרה שלנו: "משפט" - אם זקן ואינה לפי כבודו, "צדקה" - אם היה חסיד ועושה לפני משורת הדין. שנית, וזה העיקר, מדרש זה מחזק את דברי הרמב"ם הנ"ל (ואולי מקור שלו). נכון שמצד אחד מדובר רק בהפסד ממון של חברך, אבל מצד שני מדובר בכבוד שלך ואתה יכול למחול על כבודך (על טרחה שהיא מעבר להוצאת ממון סבירה כבר ראינו את הגמרא בבא מציעא לעיל). מה שבאמת התורה אומרת לנו בפסוקים שבפרשתנו ובפרשת משפטים הוא, שבסופו של דבר לא מדובר בממון ובחפצים, אלא באנשים. מדובר בשלום בין אדם לחברו ובבניין החברה ("גדול השלום...") ראו מדרש רבה בסוף פרשת השבוע שעבר ורבים אחרים). יש לשים לב ששוב גם כאן מדובר במצווה של לפרוק יותר מאשר בהשבת אבדה. במצוות פריקה יש קשר חזותי וישיר בין שני בני האדם. לא חפץ עזוב מונח בשדה, אלא אדם שנמצא בצרה (יש לו תקר באוטו ואין לו גלגל זרבי או שקשה לו להחליף אותה), ולכן יש בעזרה זו משהו הרבה יותר אנושי וחשוב. ואולי זו הסיבה שהרמב"ם מביא מצווה זו בהלכות רוצח ושמירת הנפש! וגם אם נתמקד בהשבת אבדה, כולנו יודעים שבהשבת אבדה יש לעתים קרובות גם השבת נפש ממש. וגם הדין של אבדתו קודמת לאבדת כל אדם מקבלת כאן ביאור נוסף.